

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE BÜROKRATİK ELİTİN MODERNLEŞME
ÇABALARI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ**

**MODERNIZATION ATTEMPTS OF THE BUREAUCRATIC ELITE AND MISSIONARY ACTIVITIES DURING
THE LATE PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE**

F.Orkunt Canyaş¹

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemek amacıyla yönetici sınıf olan bürokratik elit 19. yüzyılda ciddi bir modernleşme süreci başlatmıştır. Fakat modernleşme sürecine paralel olarak kurulan Protestan misyoner okulları genelde etnik milliyetçiliğin özelde Ermeni milliyetçiliğinin yayılmasında önemli bir rol oynadı. Buna tepki olarak son dönem Osmanlı bürokratik elit etnik milliyetçilikleri bertaraf edip homojen bir millet yaratmaya çalıştılar. Bu homojen millet yaratma fikri erken Cumhuriyet dönemini politikalarının temel felsefesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler:Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçilik, misyonerlik faaliyetleri, gayrimüslim azınlıklar

¹ Dr., 9. KolorduK.ılgı Adli Müşaviri, Erzurum

ABSTRACT

The bureaucratic elite of the Ottoman Empire initiated a modernization process during the 19th century in order to prevent the decline of the Empire. However, the Protestant missionary schools that were established as part of the modernization process played a significant role for strengthening ethnic nationalism in general and Armenian nationalism in particular. As a reaction to the rise of ethnic nationalism, the bureaucratic elite tried to create a homogeneous nation through eliminating ethnic nationalisms. This idea of creating a homogeneous nation has been the basic philosophy of the early Republican era.

Key Words: Otoman Empire, nationalism, missionary activities, non-Muslim minorities

GİRİŞ

18. yüzyıl sonlarına doğru dünyada var olan tüm dengeler hızla değişmeye başlamış, üretim ilişkileri çeşitlenmiş ve bu değişimlerin doğal bir sonucu olarak 19. yüzyılın ortalarına doğru yeni ideolojiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni ideolojiler küresel siyasette var olan farklılaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu ideolojilerden en önemlisi siyasal açıdan milliyetçilik, dinsel açıdan ise Batı Avrupa'da yayılan reformizm hareketleri sonucu gelişen Protestanlık düşüncesidir. Avrupa toplumlarında şehirleşme ile beraber başlayan endüstriyel üretim bu toplumların moral değerlerinde de değişimlere yol açarak Protestanlık düşüncesinin büyük kitlelerce kabulünü ve dolayısıyla da Katolik Roma'nın etkisinin azalmasını sağlamıştır.

Ekonomik, siyasi ve askeri dengelerin hızla değiştiği 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda da ciddi dönüşümler yaşanmakla birlikte, bu dönüşümler Batı Avrupa'da yaşanan değişimlerden çok farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Zira bu yüzyılda askeri yenilgiler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu dünya siyasetinde daha edilgen hale gelmiştir. Ancak askeri ve siyasi alanda etkisini yitirmesine rağmen, İmparatorluk çok sayıda etnik ve dini grubun yaşadığı coğrafyası nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemini korumuştur. Bu nedenle bazı emperyalist devletler Osmanlı topraklarına sahip olmanın yollarını aramışlardır. Gerek zamanın teknolojik imkanları gerekse kendi aralarındaki çekişmeler bu ülkelerden herhangi birinin tek başına Osmanlı topraklarına sahip olmasını engellediği için her biri ayrı ayrı Osmanlı coğrafyasında siyasi ve ekonomik bir nüfuz alanı yaratmayı hedeflemişlerdir. O zamanın şartlarında bunu sağlamanın yollarından biri bu coğrafyada yaşayan Hıristiyan ve etnik gruplarla işbirliği yapmaktır. Bu faaliyetlerin sonucu olarak milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'ndayaygınlaşmış ve önce Rumlar, daha sonra da Bulgarlar kendi ulus devletlerini kurmuşlardır. Hem bu gelişmelere tepki olarak hem de II. Abdülhamit döneminden bu yana süre giden entegrasyon çabalarının sonucu olarak Türk milliyetçiliği canlanmaya başlamıştır. Öte yandan Amerikan Protestan misyonerlerinin katkılarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır. Türk ve Ermeni milliyetçilikleri arasındaki çatışmanın¹. Dünya Savaşı sırasında zirveye çıkması sonucunda Ermenilerin Anadolu'dan tehciri ile sonuçlanan trajik olaylar yaşanmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açtığı gibi akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem ekonomik, siyasi ve toplumsal politikalarını da derinden etkilemiştir. Ermeni milliyetçilik akımının gelişmesinin bir başka önemli sonucu II. Mahmut ile başlayan modernleşme süreçleri ile birlikte gelişen Osmanlı bürokrasisinkendini devletin sahibi olarak görmesi ve tüm azınlıkları² devlet üzerindeki emperyalist baskı ile özdeşleştirmeye başlamasıdır. Azınlıkları bu şekilde algılayan aynı bürokratik kadro erken Cumhuriyet döneminin toplumu homojenize etme yönünde baskı kuran siyasi ve toplumsal ideolojisine de yön vermiştir.

² Osmanlı İmparatorluğu'nda 1454 yılından itibaren İslam dışındaki dinlere mensup gruplar azınlık olarak tanımlanmıştır (Heper, 2006: 154).

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek amacıyla 19. yüzyılda bürokratik elit tarafından gerçekleştirilen modernleşme çabalarının beklenenin aksine İmparatorluğun dağılmasına yol açan etnik milliyetçilikleri nasıl güçlendirdiğini incelemektir. Bu amaçla özellikle Protestan misyoner okullarının kuruluşu ve bu okulların faaliyetleri sonucu yükselen Ermeni milliyetçiliğinin tartışılacaktır. Bürokratik elitin etnik milliyetçilikleri bertaraf etme çabalarının nasıl homojen bir millet yaratma politikasına yol açtığı ve bu politikanın erken Cumhuriyet dönemine nasıl sirayet ettiği makalede incelenecek diğer konulardır. Erken Cumhuriyet döneminin homojen bir millet yaratma politikasının koşullarını anlamak günümüz Türkiye'sinde yaşanan temel siyasal sorunların analiz edilmesine ışık tutması açısından son derece önemlidir.

Çalışmanın ilk bölümünde milliyetçiliğin doğuşu hususunda genel bir değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra milliyetçilik hareketlerinin hangi şartlarda doğmuş olabileceği konusuna ışık tutmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik yapısı incelenecektir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları ve bu çabalar sonucu ortaya çıkan misyonerlik faaliyetlerine Ermeni cemaati özelinde değinilecektir. Son bölümde, bu bakış açısının Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının düşünsel yapısına nasıl sirayet ettiği izah edilmeye çalışılacaktır.

MİLLET İNŞASI VE MİLLİYETÇİLİK

Millet olgusu ve milliyetçilik akımı dünya tarihi içinde görece yeni bir olgudur. Başlangıcı genellikle Fransız İhtilali'ne dayandırılan milliyetçilik, modernleşme sürecinin bir ürünü olarak görülmektedir. Örneğin Ernest Gellner (1983) ve Eric Hobsbawn (1990) milliyetçiliğin sanayileşme süreci ile birlikte ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Anthony Smith (1999) ise milliyetçiliğin modern bir olgu olmakla birlikte modernleşme süreci öncesinde de var olan *etnilerin* dönüşmüş haşi olan milletlerin varlığına dayandığını belirtir. *Etniler*, ortak soya, mitlere, tarihsel anılara, paylaşılan bir kültürün unsurlarına, tarihi bir toprak parçasıyla bazı bağlara ve kendi elitleri arasında dayanışmaya sahip insan birimleri şeklinde tanımlanabilir. Ama milliyetçilik *etnilerden* öte bir şeydir. Milliyetçilik mutlaka özgül *etnin* çekirdeğini oluşturduğu bir milletin varlığı ve karakterine dayanır. Bunun anlamı milletlerin daha önceden var olduğu ve fazlasıyla parçalara ayrılmış kültürel miraslar ve etnik oluşumlardan türediğidir (Smith, 2002: xiii). Smith'in aksine Gellner (1983) ve Hobsbawn (1990) milletin insanlık tarihi boyunca var olmadığını, modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıktığını belirtir. Bu nedenle milliyetçilik milletlerin bir ürünü değil, tam tersine milliyetçilik milletleri ortaya çıkarmıştır (Gellner, 1983; Hobsbawn, 1990).

Bir milletin oluşumu, kendi kaderini tayin hakkı, farklılığın varlığı ve gerçekten istenilirliği ile siyasal iktidara ulusal bağlılığın merkeziliği ve ulusal sınırların varlığı ekseninde bazı ön kabuller gerektirir (Smith, 2002). Ancak her ne kadar bir milletin oluşumu olgusu genelde daha önceden bağlı

olunan bir başka toplumsal gruptan ayrılma yönünde bir yön takip ediyor ise de; bu yolun nasıl olacağı hususu, oluşumuna karar verilen milletin bulunduğu coğrafya ve zaman ile ayrılmak istenilen grubun ekonomik gelişmişlik seviyesine göre belirlenir. Ama inşa işleminde her şeyden önce kültürel farkındalık hususu gündeme gelir. Başlangıçta daha ileri devletlerin kültürlerine maruz kalmış ve bir meşru otorite krizi yaşayan küçük bir yerli entelektüeller grubu, kendi topluluklarının etnik geçmişini yeniden keşfetmek arzusuyla ateşlenir ve o tarih hakkındaki bilginin boyutunu ya da noksanlığını idrak ederek onu diğer toplulukların bilinen gelenekleri, mitleri ve ortak anılarıyla karşılaştırmaya başlar (Smith, 2002:69). Böylelikle çeşitli kolektif anılar, mitler ve gelenekler yavaş yavaş nesilden nesle aktarılır. Sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir etno-tarihin dini bir biçim aldığı yerlerde, özel siyasi amaçlara hizmet edeceği düşünülen birtakım bileşenler seçilir ve kullanılır. Milli canlanışın bir sonraki aşaması ise kültürün siyasallaşmasıdır. Kültürün siyasallaşması, geçmişin tüm kişi ve olaylarının “geçmişe dönük bir milliyetçilik” biçiminde dönüştürülmesidir (Smith, 2002: 73-74).

Milletler ve milliyetçilik tarihsel kültürler ile etnik bağlar ve onların siyasal mobilizasyonu üzerine kurulmuştur. Fakat ekonominin de bu süreçte rolü olduğunu kabul etmek gerekir (Smith, 2002: 78). Ancak kapitalist ekonomik gelişme de bazı nesnel şartların varlığını gerektirir. Bu şartların en önemlisi siyasal bağımsızlıktır (Warren, 1980).Siyasal bağımsızlığın yanı sıra milliyetçilik tarihsel olarak ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durmayı sağlayacak bir nüfus ve toprak parçasına sahip olmayı da gerektirir.

Yukarıda belirtilen hususlar milliyetçiliğin ortaya çıkışı konusunda genel bir takım kabulleri içermekle beraber bazı sosyal bilimciler İngiltere ve Fransa’da 1600-1800 yılları arasında ortaya çıkan “Batı” tipi milliyetçiliği daha sonraki yüzyıllarda baş gösteren “Doğu” tipi milliyetçilikten ayırmaktadır. Buna göre iki tür milliyetçilikten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi 1830’dan 1870’e kadarki dönemde yayılan ve Fransız İhtilali’nin yurttaşlık idealinden kaynağını alan “büyük” milletlerin kitlesel, demokratik ve siyasal milliyetçiliğidir. İkincisi ise 1870’den 1914’e kadar uzanan dönemde Osmanlı, Habsburg ve Rus imparatorluklarının eski politikalarına karşı bir “küçük” millet tepkisi niteliğindeki, genellikle geri kalmış bölgelerin çevre halklarının işi etnik ya da dilsel milliyetçiliğidir (Hobsbawn, 1990:163-167). Hobsbawn’a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan etnik ve dilsel milliyetçilikler, aynı yüzyılın başlarında Avrupa’da endüstriyel ekonomiler çerçevesinde kurulan milliyetçiliklerden farklı olup bu milliyetçiliklerde etnisite ve dilsel farklılıklar üzerine yapılan vurgu çoğu zaman dinle birleşmiştir (Hobsbawn, 1990:163). Bu konuda aynı görüşte olan Hans Kohn, akılcı ve yurttaşlığa özgü bir karaktere sahip ve burjuva bir toplumsal temele dayanan Batılı milliyetçiliklerden farklı olarak Doğu milliyetçiliklerinin genelde otoriter, mistik ve organik karakterlerini burjuvazinin olmadığı bir ortamda küçük bir entelektüel tabakanın liderliğine borçlu olduklarını belirtmektedir (Kohn, 1967: Bölüm 7). Öte yandan Doğu toplumlarının maruz kaldığı emperyalizm olgusu da bu milliyetçiliklerin Batı tipi milliyetçiliklerden farklı yönlerini ortaya

çıkarmıştır. Zira emperyalizme maruz kalan toplumlardaki sınıflar Batıdaki gibi kendi gelişim çizgilerinde ortaya çıkmadıkları için diğer bazı faktörler bu inşa sürecinde birleştirici rol oynamıştır. Ayrıca etnik milliyetçiliklerin kültürel ve siyasal alanlar içindeki yükselişi hususunda ekonomik durgunluk ya da çöküşle milletlerin ortaya çıkışı arasında çok büyük bir örtüşme olduğundan bu durum milliyetçilik hareketlerinin, ortaya çıktığı yer ve zamana göre farklı doğasını ortaya çıkarmıştır.³ Kaldı ki yukarıda belirttiğimiz üzere; etnik bir geçmişi yeniden kendine mal etme süreci, aynı zamanda güçlü bir dinsel uyanışın da beslenmesine yardımcı olduğundan Doğu toplumlarına özgü milliyetçilik dine ve dinsel cemaatlere yakın gelişmiştir (Anderson, 1983). Bütün bu hususlar ise Doğu tipi millet olgusunun, Batı tipi olanlardan farklı olarak özel bir inşa sürecinin neticesinde oluştuğu izlenimi vermektedir. Bu inşa sürecinde öne çıkan küçük entelektüel tabaka, içinde bulunulan toplumla kurulan ekonomik, dini ve siyasi ilişkilerin mahiyeti ile bazı uluslararası faaliyetlerin neticesinde kendi farkındalıklarını algılayarak liderlik faaliyetlerine girişmişlerdir. Milliyetçiliğin ortaya çıkışı genel hatlarıyla tartışıldıktan sonra, çalışmanın bir sonraki bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik yapısı incelenecektir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPISI

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreçleri öncesinde bireyler arasındaki sınırlar, etnik ya da toplumsal değil, dinsel sınırlardır. Gayrimüslim azınlıklar millet sistemi içinde örgütlenmişler ve yarı özerk toplumlar halini almışlardır. Onları yöneten hiyerarşi, yalnız dini sorunları değil, bireyin kişisel ve hukuksal statüsünü de düzenlemektedir (Georgeon, 1996: 9). Devlet karşısında bireyin konumu, bağlı buldukları kendi cemaatleri açısından tanımlanabilmektedir. Bu nedenle kişiler arası hukuksal ilişkilerde temel referans kaynağı dini hukuk kurallarıdır. Ancak ülke içinde yaşayan Müslümanlar kamu hukuku alanında gayrimüslimlerden daha öndedir. Bütün Müslümanlar, millet sistemi içinde yönetici sınıf olmaları nedeniyle "Millet-i Hakime" olarak kabul edilmişlerdir. Diğer dinlere mensup olanlar, yani Ermeniler, Yahudiler, Rumlar ve Süryaniler ise ayrı milletler olarak örgütlenmişlerdir. Burada milletler arasındaki fark değişik etnisitelere bağlı olmaları değil, farklı dinlere bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır (Uzun, 2006:194). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde dini cemaat, ailenin ve yerelliğin dışında başlıca kimlik odağı haline gelmiştir (Poulton, 1997:60). Bu şekilde bağımsız, parçalı ve içe dönük dini cemaatler devlet karşısında yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece toplumsal yapının temelini oluşturmuştur. Buna göre; Osmanlı toplumsal yapısının, standart olmayan, yerel ilişkiler ağının önemli roller üstlendiği ve alt kültürlerin egemen olduğu karmaşık bir yapı olduğu söylenebilir. Devletin bu alt kültür ve cemaatler üzerinde nüfuzunun zayıf olması, devlete değil de aşirete, köye ve cemaate bağlılığın güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı millet sisteminin bu

³ Bu konuda karşıt görüş ile ilgili olarak bakınız Walker, 1984.

yapısı, özellikle gayrimüslimlerin kendi cemaatlerine bağlılığını pekiştirmiş ve cemaat içi ilişkilerin, cemaat-devlet, cemaat-cemaat ilişkilerinden daha yoğun ve sağlam olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır(Uzun, 2006:193-4). Bu sistemin en büyük yararı yönetim alanında görülür. Zira Osmanlı'da görülen küçük yerleşim birimlerinin idari alanda gördüğü işlev, yönetilebilirlik ve otorite kurabilirlik yönünden kolaylık sağlamasıdır (Faroqhi, 1994).

İmparatorluğun ekonomik yapısına baktığımız zaman, 19. yüzyılda mal ve para ticaretinin İmparatorluğun gayrimüslim tebaasına özgü işler olduğunu görüyoruz. Rumların ticaretle, Ermenilerin ise borç vermekle uğraştığı bir işbölümünün olduğu varsayıldı (Susstnitzki, 1966:115-124). 19. yüzyıl ortalarına kadar İmparatorluktaki bütün bankacılık işleri Galata Bankerleri diye adlandırılan yerli Yahudi, Ermeni ve Rumların elindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümete, saraya ve vilayet valilerine borç vererek ve başta vergi gelirlerinin transferi olmak üzere para transferlerini düzenleyerek, yüzyıllardan beri para-kredi piyasasına hakimdiler.

1838'deki İngiliz Osmanlı Ticaret Anlaşması korumacılığı ortadan kaldırdı ve Avrupalı tüccarlara, Osmanlı tüccarlarına tanınandan daha elverişli koşullarla İmparatorluğun iç bölgelerinde ticaret yapma izni verdi. Bunun sonucu olarak, Osmanlı tüccarları piyasadaki üstün konumlarını yitirdiler ve Avrupalı tüccarların acentesi durumuna düştüler; hatta zamanla yabancı uyruğuna geçerek kişisel vergilerden kurtuldular. Osmanlı tüccarların yardımlarıyla, Avrupalı tüccarlar, İmparatorluğun iç bölgelerine nüfuz eden ulaşım ve iletişim ağları kurdular, ithalatı içeri taşıdılar (Kıray, 1993). Osmanlı tüccarlarının rekabet gücünün zayıflığından ötürü ve belirli bir bölgede Avrupalı tüccarlar arasındaki rekabet sınırlı olduğu için, genelde arkasında bir gayrimüslim sermaye sahibinin desteğini alan mültezimlerin piyasadaki güçleri büyüktü. İltizam sistemi, bürokrasinin öneminin artmasında önemli bir rol oynadı. Böylece bürokratlar ya mültezimleşerek ya da vergi geliri satın almak isteyen mültezimlerle işbirliği yaparak ciddi birikimler elde etmeye başladı.

İçerde en ücra köy ve mezralarda başlayıp, kasaba ve kentlerde toplanan ve İstanbul ve İzmir'de düğümlenen ticaret ilişkileri ağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu büyük dış ticaret kentlerindeki iktisadi mafsallar aracılığıyla, kapitalist dünya piyasası ile eklemelenmekteydi. Bu ticaret zinciri sisteminin iç halkaları üstünde binlerce yerli esnaf ve tüccar bulunmakta; ancak toplam ticaret gelirlerinin dağılımında en büyük payı yabancı kapitalistler ve onların organik uzantısı olan İstanbul ve İzmir gayrimüslim çevreleri almaktaydı (Tezel, 1994). Bu nedenle, bu gelişmelerden geniş halk kitleleri hoşnut kalmadı (Ahmad, 2005: 40). Gerek halkın bu hoşnutsuzluğunu gidermek gerek Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek için yönetici sınıf 19. yüzyılda ciddi modernleşme süreci başlattı. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Osmanlı yöneticilerinin bu modernleşme çabaları incelenecektir.

OSMANLI'NIN SON YILLARINDA MODERNLEŞME ÇABALARI

Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının Osmanlı İmparatorluğuna sıçraması sonucu imparatorluğun son yıllarında, Osmanlılık çerçevesinde gerçekleşen zorlama bir entegrasyon denemesine rağmen dikkat çekici bir parçalanmayaşanmıştır. Bu parçalanma süreci 19. yüzyılda İmparatorluğun II. Mahmud ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden ve Islahat Fermanı ile kurumsallaşmaya çalışan merkezileşme çabalarına rağmen gerçekleşiyordu (Kieser, 2005:32).Zira 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı'da ardı ardına gelen toprak kayıpları ile birlikte, İmparatorluğun yeniden yapılandırılması ile özellikle doğu bölgelerinin yeni bir düzene kavuşturulması sorunu nedeniyle Osmanlı yöneticileri, Avrupa'dakinebenzer reformlar yaparak devlete eski gücünü kazandırmak istiyorlardı (Ahmad, 2005: 34-35)

Böylece Osmanlı'nın içine girdiği duraklama döneminin hemen ardından başlayan bu çözüm arayışları ve eğitim sisteminin Batılı modellere göre değiştirilmesi, bürokratik egemenliğin adım adım kurulmasında çok etkili bir rol oynamıştır. Sıkça vurgulandığı gibi Nizam-ı Alem, onu oluşturan unsurların hassas dengesi üzerine kuruluydu ve bu dengeyi sağlayan ise padişahın tüm bu unsurların üzerinde oynadığı nefs-i natika (sistemin ruhu) rolüydü (Berkes, 1978:196-200). Avrupa'daki siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler bu hassas dengeyi parçalamıştı. Padişah sistem dışındaki nefs-i natika rolünden uzaklaşmaya, toplum yapısı içinde kişinin rolünü belirleyen yegane unsur olmaktan çıkmaya, yani politik gücünü kaybetmeye başlayınca; bir yandan sistem tamamen dağılmaya, diğer yandan da padişahın azalan otoritesi, bürokrasinin iktidarıyla doldurulmaya başlandı. Bürokrasi iktidarının somut göstergesi ise devlet yönetiminde daha fazla söz sahibi olmak şeklinde görünüyordu.

18. yüzyıl başından başlayarak 19.yüzyılın ilk yarısına kadar geçen dönem Osmanlı bürokratinin Avrupa'yı hem bilimsel hem de toplumsal olarak incelemeye başladığı, edindiği bilgilerle Osmanlı'nın sorunlarını analiz etmeye çalıştığı bir dönem oldu. Sadece zihin yapısı değil, bürokratin sistem içindeki konumu da değişime uğradı. Hayatı ve tüm kariyeri padişahın irade beyanına bağlı olan bu yönetici sınıf, bir yandan Batılı eğitim veren okullardan mezun olarak sistem içinde yükselmesinin nedenini padişaha olan sadakatinde değil, diplomasında aramaya başlarken diğer yandan da Batılı bilimsel gelişmelerin takip edilmesi ve toplum yapısı hakkındaki incelemeleriyle devletin içinde bulunduğu sorunları nasıl aşması gerektiği konusunda fikirler üreten ana grup haline gelmiştir. Buna bağlı olarak, devletin bekası konusunda diğer tüm gruplardan daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Bürokratların edindiği bilgileri Osmanlı'nın sosyo-politik yapısı içerisinde yorumlayarak çözümler üretmesi ise modernleşme olarak Osmanlı toplumuna yansiyordu (Berkes, 1978:113).

Bürokrasinin siyasi hayatta oynamaya başladığı etkin rol, Osmanlı toplumundaki sorunlara ilişkin fikirler üretmelerinden; mali birikimleri ise iltizam sistemi uygulamalarındaki anahtar

rollerinden ve gayrimüslim ticari sınıflar aracılığıyla Batılı burjuvaziyle olan ilişkilerinden kaynaklanıyordu. Tanzimat dönemi ise bürokratların 16.yüzyıldan beri sistem içinde artmakta olan bu fiili gücünü meşrulaştırdığı, Batılı toplumsal yapılanmalara benzer kurumları, Doğulu toplumla tanıştırmak, bu yapı içinde kendine ayrıcalıklı ve güvenli bir yer edinmeye çalıştığı bir dönemi ifade eder. Özetle, değişime ilişkin fikirlerde bürokrasi belirleyici rol oynamaya ve geleceği tasarlamaya başladıkça, tasarlanan bu yeni yapı içerisinde bürokrasinin otoritesini engelleyecek her hangi bir mekanizmanın yerleşmesi de imkansızlaşmaktaydı. Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı'nı Doğulu devlet geleneğinden bürokratik devlet geleneğine geçişteki mihenk taşı olarak değerlendirmek gerekir. Başka bir deyişle yapılan doğu toplumunun Batılı kurumları kabul etmesinden çok, doğu devletinin üzerine Batılı elbiselerin giydirilmesi biçimindeydi. Bürokrati ön plana çıkaran bu suni değişim (Küçükömer, 1994:44). Bu nedenle bürokratlar hem Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında, ilanında ve uygulanmasında bizzat canhıraş çalışmışlar hem de Osmanlı'daki ve Türkiye'deki değişimin önderliğini kimseye bırakmak istememişlerdir. Gerek değişim döneminin sağladığı imkanlar gerekse bürokratin klasik dönemde oynadığı rolün etkisi değişim döneminde bürokratin başat hale gelmesini kolaylaştırdığı gibi, kapitalist ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması da bürokrasinin siyasal ve ekonomik gücünü arttırmaya yardımcı oldu.

Yukarıda belirttiğimiz gerekçelere binaen Osmanlı yöneticilerine göre reform ihtiyacı kendisini en çok iktidarın merkezi alanları olan askeri ve idari alanlarda hissettiriyordu. Bununla birlikte, öncelikle memurlar ve subaylar için yeni okullar açılması, yeni bir ordunun inşası, hukuk sisteminin ve vilayet yönetimlerinin yeniden yapılandırılması gibi alanlarda yenileme çalışmaları yapıldı (Kieser, 2005:81). Eğitim sisteminin Müslümanlarla gayrimüslimlerin ortak bir devlet bilincine sahip olması amacı ve hedefi ile yeniden düzenlenmesi projesi de Tanzimat'ın hedefleri arasındaydı. Klasik Osmanlı eğitim sistemine göre; vilayetlerde geleneksel Osmanlı temel eğitim kurumları, Kuran okullarından ve medreselerden oluşuyordu. Bu okulların finansmanı ise vakıflar, ailelerin bağışları ve kısmen devlet yardımıyla karşılanıyordu. 1856 Islahat Fermanı ile devlet okullarına girişte tüm tebaanın eşit şansa sahip olduğu ve her dini cemaatin devlet kontrolünde kendi okullarını kurabileceği kabul edildi. Modern ve Osmanlıcı eğilimli Müslümanlar olarak reformcular, 1839 Tanzimat Fermanı ve özellikle 1856 Islahat Fermanı'nda vurgulanan eşitlik boyutunu olumlu karşılıyordu. Ayrıca Osmanlılık düşüncesi nedeniyle reformcular, vilayet yönetimlerinde farklı milletlerin katılımını içeren belli bir temsil sistemini de destekliyorlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletler, kendilerine eşitlik ve toplumsal meseleler, bilhassa okullar için hareket serbestisi vaat eden Tanzimat Fermanı'nı desteklediler. Padişah 1850 yılında, 1847'den beri geçici demokratik nizamnameye sahip olan Protestan cemaatini bir millet olarak tanıdı. Osmanlı millet sistemi en büyük yarayı Protestan cemaatinin oluşturulması ile aldı (Eryılmaz, 1996:127-9). 1863 yılında da, Ermeni toplumu, Protestan

örneğine göre hazırlanan ve Tanzimat ruhu çerçevesinde şekillenen bir anayasa ve Protestanlarda olduğu gibi seçimler temelinde bir meclisesahip oldu. Bu da milliyetçi duyguları güçlendirdi (Ahmad, 2007: 44).

Osmanlı bürokrasisinin modernleşme çabalarını eleştiren bir grup bürokrat, yazar ve subay 1860'larda Genç Osmanlılar adı altında muhalif bir grup oluşturdular ve anayasacılık akımını başlattılar. Genç Osmanlılar akımı, toplumsal dayanağı olan bir akım ve eylem değildi (Petrosyan, 1974:295). Daha çok padişahın hukuka tabi olduğu bir yönetim kurulmasını isteyen siyasal bir eylemdi.

Aydınların, siyasal bakımdan etkin bir grup olarak ortaya çıkışları, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ulus-devlete dönüşümünde, önemli faktörler arasında yer alır (Karpas, 1972). İşte Genç Osmanlılar akımı temel olarak, anayasacı ve İslamcı görüşlerin bir bileşimi olarak ortaya çıktı. Bu akım, ilerici ve tutucu öğeleri birlikte taşıyordu. Anayasacılık, eylemin ilerici niteliğini belirtiyordu. Öte yandan İslam dini, tutucular tarafından, değişime karşı bir silah olarak kullanıldığından, İslamcılık, eylemin tutucu bir özellik kazanmasına yol açtı. Kısacası, Genç Osmanlılar akımı, kendi içinde tutarlı değildi ve aydınlar ile halk arasındaki ayrılığı daha da arttırdı (Mardin, 1992). Genç Osmanlılar'ın anayasacılığı Batı Avrupa'nın 19. yüzyılda geliştirdiği anayasacılık akımlarından farklı idi. Çünkü Batı Avrupa'da olduğu gibi, kapitalist gelişmenin sonucu ortaya çıkmadı (Berkes, 1978:218). Genç Osmanlılar, Batı Avrupa'daki anlamıyla ulusçu da değildiler. Bunun nedeni, Osmanlı toplumsal-ekonomik yapısının, Avrupa'nın toplumsal-ekonomik yapısından farklı oluşu ile İmparatorluğun çeşitli milletlerden oluşması ve bu yüzden, Batı Avrupa'nın geçirmiş olduğu yapısal değişimleri geçirmemiş olmasıydı.

Reform yapan Osmanlı yöneticileri açısından eğitimin esas önemi arzu edilen Osmanlı tebaasının yaratılması için bir fırsat olarak görülmesiydi. Eğitimle ilgili asıl hedef 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ortaya konulmuştu. Bu nizamname herkes için eğitimi öngörüyor; eğitimi, pozitif bilimlerin yayılması sayesinde ilericiliğin taşıyıcısı olarak gördüğü gibi, mezhepler arası öğrenimin Osmanlı bilincini destekleyeceğini kabul ediyordu. Tanzimat çevreleri, özellikle medeniyeti geliştireceği ve tebaanın hukuki güvencesini sağlayacağı için, eğitim alanındaki bu modernleşmenin farklı halklar arasındaki bağların güçlenmesine katkıda bulunacağına inanıyordu. Fakat öğretmen ve finansman sıkıntısı, bu hedefin genel anlamda vilayetlerde uygulamaya konulmasına engel oldu (Kieser, 2005:83-5). Bu noktada milletve misyoner okulları ayrıca masraf gerektirmediği için devlet açısından açık bir avantaja sahipti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, imparatorluk genelinde eğitim işlerinin devlete olan yükünü azaltmak amacıyla, özellikle merkezi hükümetin ulaşamadığı yerlerde, bilinçli olarak bu alanlardaki yatırımları, dolayısıyla etkinlikleri bir bakıma misyonerlere ihale etti. Ancak bu ihalenin doğal bir sonucu olarak yöneticilerin merkezi hükümet tarafından düzenlenmiş bir şekilde işleyen mezhepler arası Osmanlıcılık bir okul ağı kurma yolundaki fikirleri ütopya olarak

kaldı.Aksine, bu okullar Osmanlıcılığı güçlendirmek yerine milliyetçi duyguları güçlendirdi (Ahmad, 2007: 44). Bu bağlamda misyonerlik faaliyetleri ve misyoner okulları bir sonraki bölümde incelenecektir.

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı kendi aralarında paylaşmalarında Osmanlı Devleti esas itibariyle ABD'nin payına düşmüş, Osmanlı'nın doğusunda bulunan bölgelere nüfuz etme yarışı 1820'li yıllarda başlamıştı. Bu yarışı kazanan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM ya da BOARD) 1810 yılında kurulmuş ve 1819 yılında Osmanlı topraklarını programına aldıktan sonra 1820'de ilk Amerikan misyonu İzmir'de kurulmuştu (Güngör, 1999:20).

İmparatorluğa ulaşan Protestan misyonerleri, ilk hedef kitle olarak dinsel bir uyanışa aracı olmak gayesiyle çoğunluğu oluşturan Müslümanlar üzerinde yoğunlaşarak, bu kitleyi Protestanlaştırmayı planlamışlardır (Kocabaşoğlu, 2000: 55). Ancak bu konudaki başarısızlıkları nedeniyle ve değişen amaçlarına paralel şekilde temel etkinliklerini 1850'lerden itibaren Ermeniler üzerinde odaklamış ve misyonlarının adını da 1858'de "Ermeniler için Misyon" olarak değiştirmişlerdi (Gordon, 1932:223-224).Ermeniler daha 17. yüzyıldan itibaren Roma Kilisesinin birleşme yönündeki çabalarının hedefi olmuşlardı. Özellikle Cizvit papazlarının rol oynadığı Katolikleştirme hareketi, 18. yüzyıl başlarında Ermeni Rönesansı'nda büyük rol oynayan Mihitarist hareketine temel teşkil etmişti. Sivas'ta doğan Mihtar adındaki bir Ermeni, bu kentte Ermeni okulları açmış ve çeşitli bölgelerden Ermeni gençlerini toplayarak 1717'de Venedik'te bir akademi kurmuştu. Bu akademi Mihitarist rahipler aracılığıyla, Batı'nın dikkatini Ermeni topluluğunun üzerine çekmeyi başarırken Ermeni milliyetçiliğinin temellerini atmışlardı (Rüstemhanlı, 2009:38). Bu noktada Ermeni milliyetçiliğinin yukarıda tartışılan Batı ve Doğu milliyetçiliği ayrımı bağlamında, bir entelektüel grup tarafından inşa edilen Doğu tipi milliyetçiliğin bir örneği olduğunu söyleyebiliriz.

19. yüzyıla gelindiğinde Katolik Ermeniler sayıca büyük rakamlara ulaşmamakla beraber, çağdaş Ermeni milliyetçiliğinin öncüleri olmuşlardı. Fakat 19. yüzyıl başlarında bu fikirler henüz Ermeniler arasında fazla taraftar bulamamıştı. Zira Ermeni topluluğu, bir yandan başta başkent İstanbul olmak üzere imparatorluğun büyük merkezlerinde yerleşmiş, yabancı sermayeye bağlı, imparatorluk çapında ticari ve mali bir büyük burjuvazi çekirdeğinden; öte yanda ise sadece birkaç noktada nisbi bir yoğunlaşmayla, Anadolu'nun Türk-Müslüman unsurları arasına dağılmış, onlardan yalnızca etnik ve dini kıstaslarla ayrılan ama kökeninde aralarında hiçbir sosyo-ekonomik fark bulunmayan, büyük köylü kitlesinden oluşuyordu (Yerasimos, 2001:62-4).

Ermeni cemaatinin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'nun toplumsal ve ekonomik yapısına incelediğimizde, hala aşiret bağlarını kıramamış Kürt cemaati ve Ermenilerin yan yana ve çatışma içinde yaşadığını görüyoruz (Timur, 2003:21-3).Doğu vilayetlerinin geleneksel egemenlik düzeni, en

yüksek hiyerarşi basamağının doğrudan sultana bağlı olduğu ağalar, beyler ve emirler tarafından belirlenmekle beraber genellikle Kürtler ve Ermeniler tarafından iskan edilen kırsal alanlarında hiçbir zaman başkenttekine benzer işleyen bir millet sistemi oluşmamıştı. Ancak açık hiyerarşi ilişkilerine karşılıklı olarak hassasiyet gösterilmesiyle bir birliklik sağlanmıştı. Bu birlikte yaşam Kürtlerin kendi özerk egemenlik alanına sahip buldukları ve himayeleri altındaki gayrimüslim reayadan geleneksel vergilerini aldıkları müddetçe devam etti. Tanzimat devleti de vergi talep ediyor, ancak bunu planladığı merkezîyetçi yapılarına işlerlik kazandırmadan ve yerel egemenleri susturmadan yapmak istiyordu. Bunun sonucu olarak reaya pratik olarak devlete ve yerel egemenlere olmak üzere bir çifte vergilendirmeyle karşı karşıya kalmıştı (Kieser, 2005:23). Bu nedenle, reform çabalarının zaman zaman zor kullanarak uygulamaya koyduğu tedbirler, eski düzeni büyük ölçüde parçalamış ancak yerine kurulması planlanan yeni, modern Müslüman düzeni tam olarak kuramamıştı (Kieser, 2005:33).

Bu noktada misyonlar, Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundaki yabancı etkisinin öncüleriydi; bölge halkına modernleşmenin sadece sözlü, askeri veya idari bir mesele değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı değişikliği anlamına geldiğini anlatmaya çalışıyorlardı (Kieser, 2005:61). ABCFM gibi bir misyon örgütü, sadece özel bir eğitim kuruluşu olmayıp, aynı zamanda Hıristiyanlık vurgusu ağır basan bir insan hakları örgütü ve en geç 1890'lardan itibaren milyonlarca ifade edilen bir bütçeye sahip uluslararası bir yardım kuruluşu olduğu için, Osmanlı Devleti ile ilişkileri de giderek karmaşık bir hal aldı. ABCFM, devletten sadece kendi gelişimi ve başarısı için hareket alanı talep etmekle kalmayıp, köklü toplumsal ve politik değişimler de bekliyordu. Özellikle uluslararası Protestanlığa bağlı ABCFM okulları, liberal ilkeleri ve Hıristiyan tarih tasvirleri nedeniyle bireyselliğin gelişimine katkıda buldukları gibi sistem içerisindeki yapıda mevcut olan İslam'ın öncelik hakkını sadece dogmatik alanda değil, vatandaşlık hakları alanında da sorgulamaktan geri kalmıyorlardı. Talep edilen liberal federalizm devletin toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürürken, Doğu vilayetlerinde özellikle Hıristiyan toplulukların yararına eşitlik ve hukuk devleti ilkelerinin yerleştirilmesini istiyordu (Kieser, 2005:742-3). Bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı yöneticileri tarafından Protestan misyonları 1870'lerden itibaren imparatorluk yıkılana kadar doğuda din özgürlüğü, kendi kaderini tayin ve insan hakları adına Ermeni milliyetçileri tarafından gerçekleştirilen tüm olaylarda fikri olarak sorumlu tutulan tehlikeli birer rakip olarak görülmeye başlandı. Çünkü misyonerlerin Ermeniler için kurmuş olduğu okullar Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynadılar (Akşin, 1987: 24). İşte Abdülhamit'in 1876'da tahta çıkışından kısa bir müddet sonra çıkan Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'ni en çok rahatsız edecek olan da misyonerlerin kendi topraklarında yukarıda belirttiğimiz değerlere vurgu yapan "yıkıcı" ve "kışkırtıcı" fikirler yaymalarıydı. Fakat bu esnada patlak veren 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile birlikte doğu vilayetlerindeki sorunlar keskinleşti. 1877-80 yıllarında söz konusu bölgede bir yönetim boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu boşluk Tanzimat döneminin sonu oldu. Abdülhamit ile birlikte aydınlanmacı

Tanzimat'tan, İslamcı eğilimli bir rejime geçiş süreci başladı. Sultan Abdülhamit'in "savunmacı İslamcılığı" imparatorluğun içinde bulunduğu beka sıkıntısı nedeniyle Müslüman çıkarlarının öncelikle korunmasını gerektiriyordu. Bu bakımdan II. Abdülhamit devletine göre misyonlar milliyetçi akımlarla aynı cephede bulunuyorlardı. Bunun sonucu olarak doğu vilayetlerinde gelişen Hıristiyan cemaatlerine ve Protestan hareketine yönelik Hıristiyan karşıtı bir eğilim baş gösterdi. Böylece eşit haklara sahip çokuluslu bir temele oturan modern bir hukuk devletini amaçlayan Osmanlıciideal geri plana itilmiş oldu (Kieser, 2005:159-60).

Öte yandan II. Abdülhamit'in uygulamaları karşısında bürokrasi içinde bir muhalefet ortaya çıktı. Bu muhalefet akımı 20. yüzyıl başından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak vücut buldu. Bu şekilde JönTürklerakımıİttihat ve Terakki Cemiyeti çerçevesinde gittikçe güçlendi ve sonunda 1908'de II. Abdülhamid'i ikinci Meşrutiyetin ilanına zorladı (Rustow, 1964:391).

1908 devriminin amacı, padişah baskısından kurtulmak ve Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymaktı. Böylece imparatorluğun bütün dertlerine çözüm getirileceği ümit ediliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti başkaca bir toplumsal hatta siyasal görüş veya programdan yoksundu (Aydemir, 2011:291). Ekonomik sorunlara karşı da ilgisizdi (Mardin, 1962:55). Devrimin ardında Batı benzeri, liberal bir anayasa modelinden başka bir yaklaşım yoktu (Kinross, 1964:30). Ancak Osmanlı asker-sivil bürokrati, Anayasal rejimlerle ve Batılı kurumların aktarımı yoluyla imparatorluğun parçalanmasının önüne geçilebileceği, devletin kurtarılabilirliği inancındaydı. Fakat mevcut yapı, Klasik dönemde siyasal birliği sağlayan Osmanlılık veya İslam'ın, unsurları bir araya getirerek bir üst doku olarak kabul edilebilmesini olanaksız hale getirmişti. Reformların yöneldiği temel kitle, Anadolu'nun Müslüman ve Türk halkı değil, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim azınlıklardı. Fakat Ermeniler sosyo-ekonomik açıdan türdeş bir grup değildi.Yükselen aydınların, Anadolu kasabalarındaki zanaatkâr ve tacirlerin ve çiftçilikle uğraşanların çıkarlarını temsil eden Taşnaklar-Ermeni Devrimci Federasyonu üyeleri ile İstanbul ve İzmir gibi diğer ticaret merkezlerinin "ruhban-zengin" ticaret kesiminin temsilcisi olan Patrikhane olmak üzere iki hizbe bölünmüşlerdi. İkinci grup, cemaat içindeki meşruti islahat nedeniyle siyasi iktidarının bir bölümünü yitirmiş olsa bile, 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice zenginleşmişti (Nalbandian, 1963:114-135).Bu nedenle, bağımsızlık istemiyorlar, büyük bir İmparatorluğun parçası olmayı tercih ediyorlardı (Ahmad, 2007: 55). Birinci grup ise nihai özgürlük ve devlet kurma değilse de özerklik talep etmekteydi.Ancak aydınlar,giderek artan milliyetçilik duygusuile bağımsızlık elde etmek istiyorlardı. (Zürcher, 2005:83).Bu nedenle gayrimüslim azınlıkların sorunu, sisteme bir yerinden dahil olamamak değil, - milliyetçilik akımlarının etkisiyle – kendi ulusal kimliklerini siyasal bir bütün olarak ifade etmek, yani kendi devletlerini kurabilmektir. Bu da yapılan reformlarla çözülecek bir sorun değildi.

İşte yaşanan bu ihtilaflar ve artan milliyetçilik akımları ve devlet yöneticilerinin acil tedbir alma isteği I. Dünya savaşı sırasında yaşanan tehcir olayına yol açtı. Ancak homojen bir millet yaratma

politikaları yaşanan zamanla sınırlı kalmayacak ve erken dönemde biçimlenen Cumhuriyet politikalarını da etkileyecekti.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son 150 yıllık döneminde toplumsal ve ekonomik yapıda ciddi değişimler yaşandı. Bu değişim ve yeniden yapılanma beraberinde dini ve etnik farkların şekillendirdiği bir sınıf çatışması getirdi. Geleneksel sistemin esas iki sınıfı olan bürokrasi ve küçük köylülük bu dönüşüm sırasında varlıklarını korumakla birlikte bu gelişmeler esnasında statüsü ilk tehlikeye düşen sınıf Müslüman zanaatkâr ve tüccar sınıfı oldu. Oysa yabancılar ve İmparatorluğun gayrimüslim nüfusu, kapitülasyonlar sayesinde daha düşük vergi vermelerini sağlayan statüleri ve kanunlar karşısında dokunulmazlık tanıyan siyasi ayrıcalıkları sayesinde kapitalizm ile ortaya çıkan fırsatları geliştirdiler ve kullandılar. Başta ticari faaliyetteki bu artıştan yararlanamayan Müslüman tüccarlar olmak üzere geniş halk kitleleri bu gelişmelerden pek memnun olmadı.

Osmanlı bürokratik eliti, hem bu memnuniyetsizliği gidermek hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına engel olmak amacıyla 19. yüzyılda önemli bir modernleşme süreci başlattı. Eğitim sisteminin modernleşmesi kapsamında özellikle memur ve subaylar için yeni okullar açılması da bu dönemde başlamıştır. Fakat finansman sıkıntısı nedeniyle devlet, eğitim alanındaki yatırımların bir kısmını misyonerlere devretti. Ama misyoner okulları Osmanlıcılığı güçlendirmek yerine imparatorluğun azınlıklarının milliyetçilik duygularını güçlendirdi.

Öte yandan Rum ve Ermeni azınlıklar, sadece Pazar mantığının taşıyıcıları ve geleneksel yönetici sınıfı bertaraf ederek kapitalist sistemin burjuva unsurları olarak değil, aynı zamanda bürokrasinin geleneksel sınıf dengelerini yeniden kurmasını engelleyen, emperyalizmin içerdeki destekleri olarak görülüyorlardı. Bu görüş, bürokrasinin gözünde azınlıkları Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist baskı ile özdeşleştiren bir ideolojik perspektif çerçevesinde biçimlendirdi. Bundan yola çıkan İttihat ve Terakki hükümeti, 1915-16 yıllarında Doğu vilayetlerindeki Ermeni varlığını tehcir ettirmek suretiyle gayrimüslim azınlıklar sorununu bertaraf etmeye çalıştı. Böylece tehcirin doğrudan bir sonucu olarak yerel Türk eşrafı, Ermeniler ve akabinde Rumlar tarafından terk edilmiş iş ve topraklara el koyma olanağını buldu.

Savaş sona erince Müslüman girişimciler, eskiden azınlıkların tekelleri altında bulundurdukları faaliyetlerde –özellikle iç ticarete- bunların yerini almaya çalıştılar. Yeni Türkiye Cumhuriyeti de İttihatçı iktidar aygıtının en sağlam şekliyle muhafaza edildiği ve tüm Ermeni karşıtı güçlerin desteğine güvenebileceği doğu vilayetlerinden başlayarak kuruldu (Kieser, 2005:742-3). Bu nedenle, Türk kurtuluş hareketi, en büyük desteği İttihat ve Terakki döneminin kayırılan tüccarları ile filizlenmekte olan bu Müslüman burjuvazisinin saflarında buldu. Anadolu taşra burjuvazisini milliyetçi davaya

çeken bir etken, Rumlar ile Ermenilerin el konulmuş topraklarına, atölyelerine ve işlerine geri dönme olasılığıydı (Keyder, 2003).

Kemalist milliyetçilik, millet adı verilen özerk dini grupları, birleşmiş bir “ulus” yaratmak adına ortadan kaldırdı. Bu şekilde Sünni Türklerin dini ve dilsel özellikleri ulus kavramının temeli oldu (Kieser, 2005:387). Abdülhamit bunu Sünnileştirme, Jön Türkler ise Türkleştirme niteliğinde tamamlamışlardı. Osmanlılığın yerine Türkçülük almaya başladığındaysa ne gayrimüslim azınlıkları sisteme dahil etmeye çalışmanın anlamı, ne de bunu yapabilecek bir siyasal konjonktür vardı. Fakat Balkan savaşları Osmanlı modernleşmesinin motoru asker-sivil bürokrasinin bu gerçeği fark etmesinde önemli bir yere sahip oldu. Cumhuriyet sonrasındaki siyasal yaşamın temel çizgilerini de bu ayrım belirledi. Zira kurulan Cumhuriyet; eski “millet-i Hakime”nin daha sınırlı bir coğrafyada geri dönüşü anlamına geliyordu. Bu açıdan bakıldığında erken dönem Cumhuriyet, Jön Türk hareketiyle olan yaygın ideolojik ve kişisel bağı nedeniyle son dönem Osmanlı Devleti’nin devamıydı (Kieser, 2005:383).

Tüm bu süreçler içerisinde ise bürokrasi bir yandan sistem içinde önemli bir politik güç elde ederken bir yandan da eski devlet ve toplum felsefesini değiştirmeye ve onunla çelişmekten çok, ulus-devlet sınırları içerisinde gerçekleştirilebilecek ve mevcut şartlarla uyum sağlayabilecek şekilde bütünleşme ve çağdaşlaşma düşüncesine temel oluşturan yeni bir devlet ve toplum felsefesini; pozitivist ve solidarizmi kabullenmeye başladı. Bu süreçte bürokrasi kendi değerlendirmesine göre devletin bekası açısından tehlikeli gördüğü her düşünceye son dönem Osmanlı yöneticilerinin vermiş olduğu tepkilere benzer bir şekilde karşı koydu. Bu nedenle Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra özellikle II. Dünya Savaşı ertesinde başlayan çok partili hayata geçiş dönemine kadar siyasal ideolojiler arasındaki ayrım kapitalist ilişkiler içerisindeki hak taleplerinin liberal – demokratik yapı içerisindeki ifadesi amacıyla değil, devletin bekası ve rejimin devamı açısından tarafların bu konudaki tavırlarını belirleyen kimlikler olarak ortaya konulmaya başlandı.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (4. Basım).İstanbul:Kaynak Yayınları.

Ahmad, F.(2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (2. Basım). (Çev.Sedat Cem Karadereli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Anderson, B. (1983).*Imagined Communities: Reflections of the Origins and spread of Nationalism*. London: Verso Editions and New Left Books.

Aydemir, Ş. S.(2011). *Makedonya'dan Ortaasya'ya:Enver Paşa*: İstanbul: Remzi Kitabevi.(Cilt 1).

Berkes, N.(1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Connor, W. (1984). Eco or ethno nationalism? *Ethnic and Racial Studies*, 7(3): 342-359.

Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul:Risale Yayınları.

Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca ve New York: Cornell University Press.

Georgeon,F.(1996). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gordon, L. J. (1932).*American Relations with Turkey. 1830-1930: An Economic Interpretation*, Philadelphia : University of Pennsylvania Press.

Güngör, E. (1999). *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Heper, M. (2006). *Türkiye Siyaset Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Hobsbawn, E.(1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karpat, K.(1972). The Transformation of Ottoman State, 1789-1908.*International Journal of Middle East Studies*, 3 (3): 243-281.

Keyder, Ç. (2003). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikleri. İrvin C. Shick ve E. Ahmet Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.

Keyder,Ç. (2004) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, E. (1993). *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kieser, H. L. (2005).*İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İstanbul:İletişim Yayınları.

Kinross, P. (1964).*Atatürk:The Rebirth of a Nation*. London:Weindenfeid and Nicholson.

Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu’daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Kohn, H.(1967). *The Idea of Nationalism*. New York: Collier-Macmillan.

Küçükömer, İ. (1994).*Düzenin Yabancılaşması*.İstanbul:Bağlam Yayınları.

Mardin, Ş.(1962). *Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Mardin, Ş.(1992). Tanzimattan sonra Aşırı Batılılaşma.Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder (Ed.), *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Nalbandian, L.(1963).*The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley: University of California Press.

Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet GözüyleJöntürkler*. (Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Poulton,Hugh. (1997).*Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. Londra: Hurst & Company.

Rüstemhanlı, T. (2009). *Ermeni Mezalimi, Türk Müslüman Soykırımı*. İstanbul: Karakutu Yayınları.

Smith, A. D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.

Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (2003). Osmanlı Mirası. İrvin C. Shick ve E. Ahmet Tonak (Ed.), *Geçis Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.

Uzun, T. (2006). Osmanlı Devletinde Toplumsal Yapı ve ayrılıkçı Ermeni hareketinin Doğuşu. İdris Bal ve Mustafa Çufalı (Ed.), *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Lalezar Kitabevi.

Warren, B. (1980). *Imperialism: Pioneer of Capitalism*. London: Verso.

Yerasimos, S. (2001). 18 ve 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıkların Rolü ve Genel Evrim, 1856-1923. Ersal Yavi (Ed.), *Emperyalizm Kısacasında Türkler, Ermeniler, Kürtler*, (4. Basım). İzmir: Yazıcı Yayınevi.

Zürcher, E. (2005). *Turkey: A Modern History*. (3. Baskı), London: I. B. Tauris.